

KAN DAVASININ TOPLUMSAL-KÜLTÜREL BAĞLAMI SOCIO-CULTURAL CONTEXT OF BLOODBATH

Şevket ÖKTEN*

Öz

Bir şiddet türü olarak kan davası dünyanın birçok yerinde görüle(bile)n bir toplumsal olgudur. Böyle olmakla birlikte kan gütmeye eylemi, yaşanma biçimi ve yoğunluğuna göre zaman ve mekan bağlamında farklılık gösterebilmektedir. Toplumdan topluma ve zaman içinde farklılıklar göstermesi bu olgunun toplumsal-kültürel bağimli olduğuna göndermede bulunur.

Kan davası, bireysel bir öç alma eylemi olmaktan daha çok kolektif bir öç alma biçimi olarak tüm topluluğu kuşatan olgudur. Kan gütmeye eyleminin görülme sıklığı, bu eylemi başlatan ve sürdüren temel motivasyonlar, öcün kim/ler tarafından alınacağı, kim(ler)in sorumlu tutulacağı ve bu sürecin ne şekilde idare edileceğinin toplumlara göre farklılık göstermesi sorunun toplumsal özelliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bir öç alma biçimi olarak kan davasının, belirli sosyal ilişkiler ve kültürel çerçevede daha fazla görülüyor olması, bu tarz davranma biçiminin anlaşılmasında özgül toplumsal koşullar ve kültürel dünyanın ürettiği değerler dünyasının hesaba katılmasını da zorunlu hale getirmektedir. Bunun için ise toplumdaki sosyal ilişkileri, toplumsal tasavvuru belirleyen kültürel çerçeve ve kavramların analiz edilerek anlaşılması gerekir. Kan gütmeye geleneğinin toplumsal-kültürel bağlamını anlamaya yönelik çabalar, bireyleri kolektif hareket etmeye iten motivasyonların neler olduğu ve bu motivasyonların bu toplumsal ortamı nasıl oluşturduğunu daha iyi anlamamızı mümkün kılacaktır. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa, kan gütmeye eylemi toplumsal bir olgudur ve bunu belirleyen zemin ise toplumsal-kültürel koşullardır. Dolayısı ile bireyleri kolektif hareket etmeye iten motivasyonların bu toplumsal ortamı nasıl oluşturduğunu anlamak için de kan gütmeye geleneğinin toplumsal-kültürel bağlamını anlamak gerekir.

Kan gütmeye geleneğinin toplumsal koşullarının analizinin yapılmak istendiği bu yazıda, tekil olayların kan davasına dönüştürülerek tüm topluluğu ilgilendiren bir mahiyet almasında eğitim, ekonomik gelişmeden ziyade toplumsal-kültürel çerçevenin daha etkili olduğu noktadan hareket edilmektedir. Diğer bir ifade daha ziyade kırsal bir şiddet türü olan kan davasının şehirlere de taşınarak uzun yıllardan beri varlığını sürekli kılmasının altında bireylerin davranışlarına kılavuzluk eden toplumsal değer-simgeler sisteminin, başka bir ifade ile toplumsal örgütlenmesinin etkili olduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kan Davası, Akralalık, Onur ve Utanç, Şeref/Namus, Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Abstract

Blood feud, a type of violence is a social phenomenon prevails in many parts of the world. The action of bloodbath owing to intensity of live and livingstyle may differ in time and space. The appearance of these differences in this phenomena in different times and societies indicate socio-cultural context.

The blood feud is the feud which encompasses the whole community in the form of collective vengeance rather than an act of an individual retaliation. The frequent occurrence of bloodbath, the basic motivation behind the initiation and maintaining this action, who will take revenge and who is held responsible, how this process will be dealt, differ from one society to another on the basis of the nature and specificities of these societies.

Blood feud, a form of retaliation being more prominent at certain social relations and cultural contexts can be understood by taking account of the specific social conditions and cultural values. For that purpose, cultural context and concepts which determine social relations and societal concepts are to be comprehended through analysis. To be expressed more clearly, the action of bloodbathing is a social phenomena that is determined by the socio-cultural conditions. Therefore, it is imperative to understand the socio-cultural context of the tradition of bloodbath in order to understand how the motivations pushing the individuals to act collectively makes the social environment.

This study intending to analyse the social conditions of bloodbath has found that compared with education and economic development, sociocultural contexts have more influence in converting the single incident of bloodbath into the issue interested to the whole community. In other words, beliefs and values of social organization are more influential behind the phenomena of bloodbath.

Keywords: Bloodbath, Kinship, Honor and Shame, Southeastern Anatolia Region, Turkey.

1. Giriş

Kan gütmeyi bireysel bir öç alma halinden ve sıradan bir şiddet olmaktan çıkarıp ilgili tüm topluluğu ilgilendiren toplumsal sorun haline getiren, başlatan ve idare eden tarihsel-toplumsal koşullardır. Dolayısı ile kan gütmeye geleneğinin toplumsal-kültürel bağlamını anlamaya yönelik çabalar, bireyleri kolektif

*Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

hareket etmeye iten motivasyonların neler olduğu ve bu motivasyonların bu toplumsal ortamı nasıl oluşturduğunu daha iyi anlamamızı mümkün kılacaktır.

Kan gütme geleneğinin toplumsal koşullarının analizinin yapılmak istendiği bu çalışmada, tekil olayların kan davasına dönüştürülerek tüm topluluğu ilgilendiren bir mahiyet almasında eğitim, ekonomik gelişmeden ziyade toplumsal-kültürel çerçevenin daha etkili olduğu noktasından hareket edilmektedir. Diğer bir ifade daha ziyade kırsal bir şiddet türü olan kan davasının şehirlere de taşınarak uzun yıllardan beri varlığını sürekli kılmasının altında bireylerin davranışlarına kılavuzluk eden toplumsal değer-simgeler sisteminin, başka bir ifade ile toplumsal örgütlenmesinin etkili olduğu ileri sürülmektedir.

Bunun için de soy ilişkisi üzerinde kurulmuş olan kandaş bölge toplumunda, soyun yeniden üretim sürecini, kadın ve erkeğin bu sürece katkısının derecelerini, soyun üyeleri ve bu üyelerin "yakınlık" ve "uzaklık" derecelerinin belirlenmesinde kadın ve erkeğin doğal katkılarını, daha da önemlisi kadın ve erkeğin ne oldukları, birbirleriyle, toplumla ve evrenle nasıl ilişki kurduklarını öğrenmek için toplumun örgütlenmesini, bu örgütlenmenin temelini oluşturan kavram, değer ve imgeleri araştırmak gerekir. Zira bu değer ve imgeler sosyokültürel sistemi kuran, kollayan ve devam ettiren de temel değerlerdir. Kaldı ki bunlar sadece soyut kavramsal sistemler değildir. Bu değer ve imgeler sistemi bireylerin davranışları ile somuta bürünerek toplumsal hayatı kurarken, bireyleri yöneterek/yönlendirerek topluma bir şekil de kazandırırılar.

Bir toplumun örgütlenmesinin temelini oluşturan değerlerin oluşmasında ve icra edilmesinde etkili olan faktörler ise toplumun coğrafyası, kültürü, dini inançları, toplumsal üretim biçimleri ve bunlara uygun olarak inşa edilmiş olan değerler ve imgeleridir. Bu anlamda, bireylerin davranışlarını belirleyen motivasyonlar doğal-fiziksel unsurlar olmaktan ziyade bu unsurların kazandıkları toplumsal-kültürel anlamlardır.

2. Toplumsal-kültürel bir inşa olarak Akrabalık ya da Akrabalığı Ören Soy Bağı

Dünyanın birçok yerinde görüle(bile)n bir şiddet türü olarak kan davası, yaşanma biçimi ve yoğunluğuna göre zaman ve mekan bağlamında farklılık gösterebilmektedir. Toplumdan topluma ve zaman içinde farklılıklar göstermesi de olgunun toplumsal-kültürel bağımı olduğuna göndermede bulunur.

Kan gütme geleneğinin odağında bulunan kan, fiziksel-biyolojik bir sıvı olmaktan öte akrabalık sisteminde bireyin konumunu, toplumsal hiyerarşiyi ve insanlar arasındaki yakınlık ve/veya uzaklığı belirleyen bir simgeseldir. Ebetteki bu toplumsal ilişkileri yaratan anlamlar sistemi biyolojik-fiziksel bir sıvı olarak kan da değil, bu anlamlar sistemini inşa eden kültürdedir. Kan üzerinden üretilmiş olan derin ve yaygın anlamlar sistemi toplumun kültürel sistemi içinde simgesel olarak inşa edilmişlerdir.

Bir öç alma biçimi olarak kan davasının, belirli sosyal ilişkiler ve kültürel çerçevede daha fazla görülüyor olması, bu tarz davranma biçiminin anlaşılmasında özgül toplumsal koşullar ve kültürel dünyanın ürettiği değerler dünyasının hesaba katılmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu toplumdaki sosyal ilişkileri, toplumsal tasavvuru belirleyen kültürel çerçeve ve kavramların analiz edilerek anlaşılması gayreti, bu yöndeki çabaların verimini de arttıracak bir adım olarak değerlendirilebilir.

Kolektif bir öç alma biçimi olan kan gütme geleneğinde, öç almayı düşünen de öç eyleminin hedefi olarak sorumlu tutulan da katilin ve/veya maktulün akrabalarıdır. Kaynağını kolektif dayanışma duygusundan alan kolektif sorumluluk ilkesinin geçerli ve güçlü olduğu yapılar ise daha çok akrabalık bağlarının geçerli olduğu gruplardır. O zaman bu kan gütme geleneğini görülme yoğunluğunu etkileyen bir faktör olan akrabalık sistemi/ideolojisinin anlaşılması bu geleneğin toplumsal vasatını anlamak için de gereklidir.

Kültürün; insan davranışları ve yorumları tarafından yaratılan ve insanın az çok normatif yorum çerçevelerine bağlı kaldığı bağlamlarda hayata geçen bir şey olduğu düşünüldüğünde (Geertz 1973) bölgede birçok eylemde görüldüğü gibi insanların kendi eylemlerinin, kültürel bir çerçeve tarafından belirlenmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Bir toplumda toplumsal örgütlenme o toplumda geçerli olan fikirler inançlar ve duygulara dayanır. Bu anlamda, toplumun cinsellik, kadın ve erkeğin biyolojik ve toplumsal konumlarına ilişkin görüşleri, evren ve kozmolojiye ilişkin inançları, dini inanışları gibi normatif değer sistemleri, bir kültürel inşa sistemi olan akrabalığın kuruluşunda önemli oranda rol oynarlar.

Bu yüzdendir ki akrabalık, toplumların kültürünü anlamaya çalışan sosyolojik-antropolojik çalışmaların eskiden beri ilgisinin merkezinde bir konu olagelmıştır. Akrabalığı kuran temel unsurların biyolojik mi yoksa daha çok kültürel mi olduğu temel sorusu etrafında gelişen tartışmalarda, akrabalığın tanımı, algısı, kimlerin akraba olup olmadığı, akrabaların sorumluluk düzeyleri vb. gibi temel konularda toplumlararası görülen farklılıklar, akrabalığın biyolojik bir durum olmaktan daha ziyade toplumsal-

kültürel bir inşa olduğu yönünde bir önemli bir uzlaşmayı ortaya çıkarmaktadır. Diğer bir ifade ile bu alanda yapılmış olan çalışmalara bakıldığında, akrabalık ile ilgili biyolojik unsurların toplumsal birer simge ve bu simgelerin gösterenlerinin de biyolojik değil kültürel oldukları anlaşılmaktadır.

Dolayısı ile akrabalığın incelenmesi aynı zamanda akrabalığı kuran toplumsal değer ve simgelerin daha önemlisi toplumsal örgütlenmenin temelini oluşturan değer sistemlerinin de anlaşılması imkanını verecektir. Zira toplumun ekonomik düzeyi, coğrafi şartları ve sosyo-politik duruşu cinsiyete daha doğrusu kadın ve erkeğin cinsiyet rolleri toplum içindeki kuruluşunu belirlerken, aynı zamanda toplumda geçerli olan toplumsal cinsiyet algısı da o toplumun akrabalık ilişkilerinin çözümlenmesinde etkilidir.

Akrabalık sisteminin etki dereceleri birbirinden farklı da olsa temel bileşenlerinin kadın ve erkek olduğu düşünüldüğünde, kadın ve erkeği toplumsal yaşam içinde konumlandıran toplumsal cinsiyet değerleri aynı zamanda toplumsal örgütlenme ile ilgili de önemli bilgi kaynağı durumundadırlar. Kaldı ki bu değerler sadece erkek ve kadına ilişkin durumlar hakkında değil aynı zamanda bu değerler toplumdaki iktidarın doğası, iktidarın kaynakları ve kaynaklara ulaşmak için verilen mücadelelerin içeriği hakkında da ışık tutar. Zaten toplumsal örgütlenme biçimlerinin tarihsel ve toplumsal bağlamlara göre büyük farklılıklar göstermesi de, bu örgütlenme tarzlarının doğal bir durum olmaktan öte bunun tarih ve toplum bağımlı bir değerlendirme olduğunu ortaya koymaktadır. Böyle düşünüldüğünde, toplumların örgütlenmesinin temel bileşenleri olarak kadın ve erkeğe ilişkin üretilen kadın ve erkeklerin bireylerin davranışlarını belirleyen değerler toplumsal örgütlenmeleri de birbirinden farklılaştırmaktadır. Ülkemizin de içinde yer aldığı, bireyden ziyade toplulukçu, kadını ikincil bir konuma iten ataerkil ve "onur toplumlarının" değerlerinin merkezinde yer alan bazı kilit önemdeki kavramlar, bireylerin davranışları kadar, toplumların toplumsal ekonomik ve politik yapısı hakkında da önemli bileşenler sunmaktadır.

Toplumların egemen yapıları, toplulukların/bireylerin sosyal ilişkilerinin çerçevesini çizen kimlik yapılarını belirleyen önemli kurum ve kavramlardır. Bu anlamı ile bölgede geçerli olan aşiret ve akrabalık ilişkileri, ekonomik ilişkileri, politikayı, iktidar anlayışı ve ilişkilerini, bireylerin birbirleriyle ve yabancılar ile olan ilişkileri bu toplumsal yapı temelinde kurulur ve kurgulanır. Bireyler detaylı olarak tanımlanmış bu kurallar silsilesi içinde konumuna uygun olarak kendisinden beklenen davranışı sergilerler. Elbette burada bahsedilen birey(ler) otomatik olarak kurulmuş bir robot olarak anlaşılmamalıdır. Bireysel farklılıklara haiz olan bireylerin toplumsal yapının vazettiği kuralların dışında hareket etme potansiyeli her zaman vardır.

3. Onur Kültürü ya da Namus Belası

Bireyin yerine toplumu esas alan toplulukçu kültürler, (Akdeniz ve Güney Amerika ülkeleri) "onur kültürleri" olarak adlandırılırlar (Peristiany 1965; Pitt-Rivers 1965). Bu kültürlerde, onurlu bir kişi olarak kişinin kendi özelliklerinin yanı sıra, davranışlarının içinde bulunduğu grup tarafından nasıl yargılandığı da büyük önem taşır.

Toplulukçu kültürlerde kişinin içerisinde bulunduğu aile ilişkileri kişinin bireyselliğinden daha önemlidir. Ancak bu benzerliklerle yola çıkılarak toplulukçu ve onur kültürlerini basitçe aynı algılamak yanlış olabilir. Çünkü onur toplumlarının vurguladığı değer seti daha özeldir. Bu değer seti şeref, onur ve saygıyı içermektedir (Rodriguez Mosquera 1999; Triandis Botempo Villareal ve ark 1988).

Geleneksel erkek rollerinin içerisinde yer alan aile reisliği, ailenin namusunun korunmasının önemi (Erman ve ark 2002), kadının namusunun onun en değerli özelliği olarak algılanması (Braun 2001), yine onur kültürlerinde gözlenen sosyal karşılıklı bağlılık, misafirperverlik gibi değerlere Türk kültüründe verilen önem ve bu gibi değerlerin sıklıkla gözleendiğini de dikkate alarak Türk kültürünün onur kültürlerinin yansıttığı önemli özellikleri yansıttığını öne sürmek yanlış olmaz.

Akdeniz ve Ortadoğu toplumlarında olduğu gibi büyük oranda cinsiyete dayalı Doğu ve Güneydoğu bölgesinde de namus/onur kavramı, bireysel ve aile/grupsal saygınlığı tanımlayıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal yaşamda kişilerin, grupların komşu ve rakipleri ile veya siyasi ilişkilerinde güçlerini, güvenirlilik konumlarını da önemli oranda bu kavramlar belirlemektedir.

Ataerkil soy ideolojisinin egemen olduğu akrabalığa dayalı bu toplumlarda, daha çok kadının bedeni üzerinde tanımlanan namus, kişinin içselleştirilmiş sosyal konumunu belirler. Hem erkek hem de kadın için kullanılan namus kavramı, erkek ve kadın için farklı anlamlar taşımaktadır. Toplum tarafından belirlenmiş erkeklik ve kadınlık standartlar ve konumlarına göre farklı yaşama biçimlerini ifade eder. Bu toplumlarda erkeğin namusu daha çok sorumluluğu altındaki kadınların (anne, bacı, kardeş, eş, hala teyze) namusudur.

Bu anlamda, kadının namusunu korumak, bölge erkeğinin toplumsal cinsiyetinin de merkezindedir. Çünkü kadınların bekâretine bekçilik etmesi onu denetlemesi ve saldırılara karşı koruması gerekmektedir.

Başka bir deyişle, erkek olmak, önemli bir kısmı, ailedeki kadınların bekaretini güvence altında tutmak olan günlük pratiklerde bulunmaktadır (Delaney, 2001:258).

Onur ve utancın yoğun olarak işlendiği bölge toplumunda; namus kavramının, kadın cinselliği ve kadının kontrol edilmesi ile bağdaştırması yönünde kuvvetli bir eğilim söz konusudur. Buralarda namus, erkeklerin kontrolünde olan, kadınlara ait bir özelliktir. Kadınlar, namuslu olarak kabul edilen davranış kurallarına uymak zorundadırlar, dolayısıyla rolleri pasiftir, erkekler ise kadınların bu kurallara uymasını sağlamak zorundadır, bu nedenle de aktif bir rol oynamaları gerekir. Sonuçta, "namus" genellikle hem kadınları hem erkekleri belirli bir biçimde davranmaya zorunlu kılan bir şey olarak algılanmaktadır.

Erkek açısından erkekçe tutumlar takınmak ve erkekçe davranmak; kadınlar açısından ise cinsel sakınmaya önem vermek, hareketlerini utanç kavramıyla sınırlamak, bir namus borcudur. Bu borç, önce aileye, sonra da topluma yöneliktir. Şu halde erkek, hem kendi hem de ailesinin kadın üyelerinin namusunu (cinsel saflığını) korur. Ayrıca kadın, kendi namusundan başka ailenin erkeklerinin namusunu da korur. Bu durum, ailenin şerefine yansır. Davranış biçimindeki bu karşılıklık, ailenin bireylerinin namus ve şerefini belirler (Ergil 1980:187).

Namus algısının kadın bedeni üzerinden kavrandığı durumlarda namus, kadınların gündelik yaşam pratikleri, eğitim görme, çalışma, evlenme, bekâretin önemi, sadakat, istediği kişi ile evlenebilme, sevdiğine kaçma, boşanma gibi konular üzerinden yürütülen bir söylem içinde dile getirilmekte ve kadınların ezilmesine neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak kadınlar okula gönderilmemekte, erken yaşta evlenmeye zorlanmakta (çoğunlukla tanımadıkları erkeklerle ve resmi nikah olmadan), bazen aileler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde değişim aracı (berdel) olarak başka bir aileye verilmekte ve kocalarının ikinci eşlerini (kuma) kabul etmek zorunda kalmaktadırlar (Kardam, 2005: 25)

Aşiret ve/veya akrabalığa dayalı bölgede bireysel onurdan/şereften toplumsal şereften bahsedilir. Ailenin şerefi bireylerin şerefini de kapsar ve belirler. Bu durumda namus topluluklar arasındaki rekabet ilişkilerini düzenleyen ve gerilim potansiyelini barındıran bir eksendir. Bu tarz toplumlarda namus yasası, toplumsal yaşamın merkezinde yer aldığından insanlar, namus ile ilişkili onur/şerefin korunması için bu yasayı şiddet ile savunurlar.

Namus kavramı bölgede kadının davranışları ile özellikle de cinsel bağlamda olanları ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Kadınlara yönelik olarak meydana gelen suçların bütün olarak namusa yönelik saldırılar olarak algılandığı ifade edersek bu iki kavramın birbiri ile ilişkisinde daha açık olarak vurgulanmış oluruz.

Daha çok kadınların cinsel ahlakına yönelik olarak tanımlanan namus kavramının bu alanda oluşturduğu normlar sadece kadının bedenine ilişkin olarak meşru görülmemeyen cinsel davranışlar değil aynı zamanda, kamusal alanda görünürlüğünden giyim kuşamına ve konuşma biçimine kadar geniş bir yelpazede geçerli olan normları üretir. Nitekim namus adına işlendiği varsayılan cinayetlerin öykülerine baktığımızda, faileri harekete geçiren temel değer olarak namusun esas olarak kadının ırzını korumak anlamında toplumun cinsel ahlakı bağlamında tanımlandığı görülse de, kadının hedef olarak seçilmesinde sadece cinsel ilişkide bulunma eyleminin değil, toplumun cinsel ahlak kodu ile bağdaşmadığı düşünülen geniş bir davranış yelpazesinin de gerekçe olarak öne sürüldüğü sık rastlanılan bir durumdur.

Burada belirtilmesi gerekli olan önemli bir gerçeklik ise, tüm aileye ait olan namusun taşıyıcısı kadın iken bu sahipleri ise erkeklerdir. Kadının ise sadece taşıyıcısı olduğu bu namusunu korumak tüm ailenin tüm erkeklerin sorumluluğu altındadır. Başka bir ifade ile ailenin ve dolayısı ile aileyi temsilen erkeklerin namusu aile kadınlarının bu alandaki şöhretine bağlı olduğu yani ailenin kadınlar erkeklerin taşımış oldukları namuslarını temsil etmektedir.

Bölgede genel olarak anlaşıldığı biçimiyle namus yıkıcı bir kavramdır, çünkü insanların özellikle de kadınların özgürlüğü onların yalnızca aile içinde değil, tüm toplum içinde erkeklerin kontrolü altında olmaları sonucunda kısıtlanmaktadır. Kadınlar üzerinde ağır bir baskı kurulmasına yol açan namus anlayışı, erkeklerin de yaşamlarının odağına kadınların 'namus bekçileri' olma görevini koyarak, bu görevi içinde yaşadıkları topluluğun beklentilerine uygun yerine getirmedikleri, ya da getiremedikleri durumlarda ağır baskı altına girmekte, hatta mağdur konumuna düşebilmektedirler (Kardam, 2005: 26). Dolayısı ile iki tarafı da kesici bir kılıç gibi olan "namus belası", toplumun temel iki bileşeni olan hem kadını ve aynı zamanda erkeği de yaralamaktadır

4. Onur ve Utanç

Onur/toplumsal onur kavramı, daha çok toplumun soy sistemi, akrabalık ve toplumsal cinsiyet sistemi ile doğrudan ilişkilidir. Akrabalığa dayalı bu toplumlarda bireyin onurundan ziyade ailenin onuru daha önemlidir. Otoritenin mülkiyet ve akrabalık ilişkilerine göre işlediği, önemli dayanışma çerçevesi

sunan akrabalık sistemi, kolektif onur/şeref anlayışını pekiştiren önemli bir unsurdur. Bu tür toplumlarda kişilerin onurunu da ailenin onuru belirlemektedir. Ailenin onuru ise daha ziyade kadının konumu ile ilişkili bir kavramdır.

Soy temelinde örgütlenmiş toplumlarda, kadının iffeti "aile şerefiyle" iç içe geçmiş ve bunlar çok önemli kavramlardır. "Onur" ve "utanç" çok işlendiği bu tür toplumlarda, onur daha çok erkek tarafından temsil edilirken, daha çok kadınlara ait olan "utanç" erkeklerin onurunu yükseltip alçaltan bir niteliktedir. Dolayısıyla erkekler açısından, kadınların kontrol altında tutulması kendi namuslarının belirlenmesinde çok önemlidir. Bu yüzden kadın cinselliğiyle bağdaştırılan namus çoğunlukla kadın üzerinden temsil edilir. Namusa yönelik olarak değerlendirilen davranışlar çok geniş çerçevede ve bir o kadar muğlak olduğundan, kadının özgürlüğünü daraltmakta ve kadına yönelik ayrımcılığı ve şiddeti besleyen önemli bir etken olmaktadır.

Onur ve utanç, cinsiyete dayalı Akdeniz ve Ortadoğu toplumlarında temel bir ahlak kodu belirleyici özelliği olarak görülür. Onur toplumda prestij ve itibarı tanımladığı için onur ve utanç sistemi bireylerin toplumsal ve politik hiyerarşideki konumlarını belirler. Erkekler tarafından temsil edilen onur, erkeklerin toplum içindeki güvenilirliklerini de tayin eder.

Kadın cinselliğiyle bağdaştırılan ve çoğunlukla kadın üzerinden temsil edilen namus algısında, onur/şeref erkekler tarafından temsil edilirken utanç ise kadınların payına düşmektedir. Zıtlık ilişkisi içinde tanımlanan erkek ve kadın gibi onur ve utanç kavramları da zıtlık ilişkisi bağlamında tanımlanır. Bu durum ataerki yapının cinselliğe ve doğurganlığa ilişkin geliştirmiş olduğu yaklaşım ile de yakından ilgilidir. "Tohum ve toprak" metaforu ile betimlenen bu yaklaşımda; temelde erkeğin tohumu bırakan "yaratıcı"; kadınının da bunu besleyen "toprak" olduğuna inanılan tohum ve toprak imgelerinde erkeklere atfedilen "yaratıcı" ve "hayat verme" gücü onları simgesel olarak Tanrı'ya yaklaştırırken, kadınların besleyici rolü onları Tanrı tarafından yaratılanla, yani dünya ile eşleştiriyor (Delaney, 2001). Namusun beslediği cinsellik söyleminin üremede kadına biçtiği rol, taşıyıcı kap olma özelliğinden ileri gitmez. Bu düşünce sistematüğinde, çocuğun erkekten geldiğine inanılır. Tohumun, yani çocuğun nereden geldiği çok önemli olduğu için de kadının cinselliği/doğurganlığı, yani kadının utancı erkeğin şerefi için namus adına sıkı sıkıya denetlenir (Tahincioğlu, 2011: 79). Berktaş, ümmetin korunmasından temel de erkek sorumlu olduğu için namusun sahibinin de erkek olduğunun kabul edildiği, bu bağlamda bir egemenlik simgesi olarak yaratılışa ilişkin bu "tohum ve toprak" metaforunun üç kutsal dinde ve hatta çok daha gerilere gittiğini iddia eder (2000: 57).

5. Toplumsal Varoluşun Meşrulaştırıcı Değeri: Şeref

Tarihteki farklı toplumlarda farklı şeref anlayışları ve bunu farklı dışa vurum biçimleri olsa da şeref, hemen tüm toplumlarda bireylerin özellikle de diğer insanlara karşı toplumsal konumunu belirleyen temel kavramlardan biridir. Bu anlamda şeref kavramının insanlık toplumlarının devinimini sağlayan önemli motor kavramlarından biri olduğu söylenebilir.

Şeref olgusunun pek çok değişik yönleri vardır: Her şeyden önce, o bir duygu, bu duygunun davranışlarla dışa vurulması ve bu davranışların başkaları tarafından değerlendirilmesidir; yani, toplumun gözünde kişinin sahip olduğu şandır. Şeref duygusu hem bireyin kendi kendine öz değerlendirme yoluyla oluşturduğu, hem de toplumun ona bahsettiği bir kişilik değeridir. Kısaca, bireyin kendine bakışından ve gördüğü toplumsal muameleden çıkan bir anlamdır (IESS, 1968: 503).

Şeref, hem kişinin kendi gözündeki hem de onun toplum katındaki değer istemidir. Onun kendi değerini ölçmesi, gurura ve övünce yönelik istemidir. Fakat şeref aynı zamanda toplum tarafından bu istemin benimsenmesi bireyin itibarının tanınması ve ona gurur sahibi olma hakkının verilmesidir (Pitt-Rivers, 1966: 21).

Bu nitelikler zemininde değerlendirildiğinde kişinin kendi niteliklerinden kaynaklanan ve bireyin toplum içindeki konumundan kaynaklanan, kişiye dışarıdan atfedilen şeref kavramları arasında ayırım yapmak mümkündür. Fakat gerek bireyin kişisel niteliklerinden kaynaklı veya sahip olduğu konumdan kaynaklı olsun her iki durumda da önemli olan toplum tarafından bu sahipliğin veya daha doğrusu şeref istemine yönelik olan iddianın kabul edilmesidir. Buna göre "şeref insanın kendi gözündeki değeridir ama aynı zamanda toplumunda gözündeki değeridir. Şeref kişinin kendi değerine ilişkin takdiri, kendisi ile övünme talebinin aynı zamanda toplum tarafından onaylanmasıdır" (Pitt-Rivers, 1974: 21).

Bu açıdan değerlendirildiğinde kişisel şeref ve toplumsal şereften bahsedilebilir. Gerek bireysel niteliklerden kaynaklı ve gerekse toplumsal-sınıfsal konumsal şeref talebinin her durumda toplum tarafından onaylanması/tanınması gerekiyor ise, bu onaylamanın farklı ahlak kodlarına dayanan toplumsal-kültürel bağlamlardan soyutlanması mümkün değildir. Diğer türlü ifade dilecek olursa şeref kavrayışı,

toplum-kültür ve tarih bağımlıdır. Belirli bir zamanda ve belirli bir toplumda cari/geçerli ahlak kodlarına dayanır. Dolayısı ile toplumdaki etkileşim sonucu belirlenmiş ve kabul gören bazı nitelikler şeref kaynağını oluşturan/kuran unsurlar olarak kodlanır.

Özellikle toplulukçu-onur toplumlarında şeref, somut ve güncel toplumsal değerler piramidinin en tepesinde yer alır ve onların arasındaki hiyerarşiyi belirler. O tüm öteki sınıflandırma ve kategorilendirmeleri geride bırakarak insanları, şeref sahibi ve şereften yoksun olanlar diye kesin olarak iki karşıt gruba ayırır. Bir ailenin diğerleri karşısında giderek önemini yitirmesi, diğerleri karşısında statüsünün kaybetmesine neden olur (Peristiany, 1966: 10).

Patronaj ilişkilerin yoğun yaşandığı toplumlarda şeref, politikadan hayatın diğer bütün alanlarında bireylerin davranışlarını belirleyen ana bir motivasyondur. Bu tür topluluklarda şeref olgusu, örgütlenme ve güç mekanizmalarının odağında yer alır. Resmi yapılanmanın gevşek olmaları ile paralel olarak bu yapılanmaların yerini şeref yasası olarak devinimi gerçekleştiren bir parametre olmaktadır. Geleneksel değerlerin toplumsal yapıya önemli oranda rengini verdiği Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal pratiklerin merkezinde güç ilişkileri ve bunun ile paralel ve eşanlı olarak da şeref kavramı bu ilişkilerin merkezinde yer almaktadır. Bölgede namus da tüm topluluk/aşirete ait olan "şeref" kuşaktan kuşağa sorunsuzca aktarılmasının kişi çıkarından daha önemli olduğunun bir ifadesidir.

Bölgede şeref kavramının işletildiği alanların başında kuşkusuz kan davaları gelmektedir. Yaygın olarak görüldüğü üzere kan davası güden toplumlarda kişiler kan gütmekten kaynaklanan yükümlüklerini belli bir şeref kavrayışıyla temellendirmekte, başka bir deyişle grupların şerefini korumak veya kurtarmak adına hareket ettikleri iddiasını taşımaktadırlar (Ecevitöglü, 2002: 78). Her yerde olduğu gibi Türkiye'de de, kan davası faileri aile şerefine korunmasını bir görev sayarlar (Ünsal, 1995: 21). Zira şerefli bir Akdeniz erkeğinin en önemli görevlerinden birisi, birçok toplumda karşımıza çıkan öldürülen bir yakının öcünü almaktır (Tillion, 2006: 156).

Genel olarak şiddet ve bir şiddet türü olarak kan davalarının yoğun olduğu bölgede kan davalarına neden olan ilk eylemde ve/veya öç alma sürecinde failerin en çok kullandıkları savunmalardan biri "şeref" kavramıdır. Günlük dilde, yerine göre namus, onur, saygınlık şan gibi kavramlarını da içeren şeref kavramı, sahip olunan toprağa el konulması, ailenin kadınlarından birine laf atılması, sarkıntılık, tecavüz veya kız kaçırılması, aile fertlerinden birinin öldürülmesi, vb. günlük bütün ilişkilerde devreye girebilir. Ailenin şerefine, saygınlığına herhangi bir zarar geldiğine inanıldığı durumlarda, bu "leke" genellikle kan ile "temizleme" yoluna gidilir.

Bireylerin kendileri bir aileye/aşirete mensup olarak tanımladıkları bölgede, toplumsal ilişkilerin hemen tümü dayanışma ve/veya çatışma zemini üzerinde yürümektedir. Buna uygun olarak *ittifak ve ayrışma sistemleri* geliştirilen toplumda rekabet de çok keskin olduğu için güç temelinde yapılan mücadeleler de çok zorlu olabilmektedir. Bu ortamda her grup başkasının aleyhine olarak güç devşirmeye çalışırken aynı zamanda toplumsal ve politik hiyerarşinin üstlere yükselmesinin engellemeye çalışır.

Bölgede kendi aralarında ve diğer grupla ile sürekli bir dayanışma ya da çatışma temelinde hareket eden topluluklar, başkalarının gözünde "şerefini" kaybetmiş olanların maddi ve manevi alanda hakarete daha açık hale geldiklerini hiçbir zaman akıldan çıkarmazlar. Zira şerefini koruyamadığı düşünülen ailenin maddi-manevi varlıklarını da koruyamaz olduğu ve dolayısıyla başkalarının her türlü tecavüzüne açık hale gelmiş olduğu algısı yaygın olarak paylaşılmaktadır.

Bu açıdan rekabetçi, bulanık ve tam olarak tanımlanmamış böylesi toplumsal ilişkiler ortamında şeref, maddi ve manevi zenginlikler paylaşılırken, insanın semboller ve töreler aracılığı ile ortaya koyduğu bir toplumsal varoluş mücadelesi, söz konusu zenginliklerden mümkün olan en yüksek payı alma tutkusunun pratiğe dökülmüş sürecidir (Şimşek, 1998: 162). İnsanlar genelde maddi içeriğinden sıyrarak, soyut bir içerik kazandırarak eylemlerini meşrulaştırmaya çalışsa da "şeref" adına yürütülen her türlü mücadele nihai olarak bir iktidar mücadelesidir. Şeref gerçekte maddi kaynakların kontrol altına alınmasına yönelik bir mücadelenin amaçlarından biridir. Başka bir ifadeyle sınırlı miktardaki mallar için olan mücadele bir şeref mücadelesi olarak yeniden kodlanmaktadır (Black-Michaud, 1975:10). Şeref ve maddi güç arasındaki ilişki, bize şeref olgusunun toprak, iş ve prestij (zenginlikten ileri gelen) gibi toplumsal kaynakların paylaşımında ne kadar büyük bir rol oynadığını gösterir (Şimşek 1998: 28).

Bölgede toplumsal varoluşun temel motivasyonu olan Şeref ve yasallık arasında temel bir çelişki söz konusudur. Yasa ve şeref ikisi de kendine uymayı talep eder. Bu anlamda ikisi çelişir. Yasalar toplumun düzenini korumaya yönelik soyut ilkelere uymayı, şeref ise topluluğu töresine bağlılığı ister. Bu çelişki, bugüne dek varlığını sürdürmüş asli bir çelişkidir. Zira, yitirilen şeref duygusunun yeniden kazanılması için yasal mercilere başvurulması, kimsenin düşmek istemeyeceği böyle bir durumun açıktan açığa kamuoyuna

duyurulması anlamına gelir; omuru yaralan kişinin resmi kişilerden ve yargıçlardan medet ummakla onurunu korumaktan aciz olduğunu belirtmesi şeref geleneğinin kurallarını çiğnemesi demek olur (Pitt-Rivers, 1966:30).

Bu durum özellikle Güneydoğu Bölgesinde meydana gelen kan davalarında böyledir. İnsanların adaletin yerine getirileceğine olan inançlarının uzun süren ve kolay kolay sonuç alınamayan mahkemeler nedeniyle yok olması bir yana, toplumsal bütünleşme ve coğrafi koşullar bakımından bölge, yasal ve cezai kontrolü son derece güç olan bir yerdir. Bu şartlar altında yürütülen yasal işlemlerin meydana gelen haksızları tazmin etmekte başarısız kalmasından başka, uzun zaman alan ve verimsiz geçen soruşturmalar sırasında, uğranılan haksızlık da teşhir yoluyla bir kat daha artacak, eskisinden daha fazla onur kırıcı hale gelecektir. Sonuçta yine şeref geleneğine ve yasasına başvurulacaktır (Şimşek 1998: 31).

6. Sonuç Yerine

Geleneksel kurum ve kuralların henüz etkin olduğu Güneydoğu toplumunda, toplumsal ekonomik ve politik farklılaşma da daha çok geleneksel değerler çerçevesinde gerçekleşir. Başka bir deyişle bireylerin ekonomik, politik ve toplumsal ilişkileri daha çok bir aile ve akrabalık ideolojisi bağlamında gerçekleşir. Yani denilebilir ki tüm toplumsal-politik ilişkiler doğrudan veya dolaylı olarak şeref yasası çerçevesinde gelişmektedir.

Bu bağlamda, kırsal ve modern öncesi bir şiddet türü olan kan gütme geleneğinin, günümüzde de özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaygın bir şekilde kendisini devam ettiriyor olmasının ana sebeplerinin başında birey ve onun da içerisinde yar aldığı grup/topluluk açısından taşıdığı maddi ve moral işlevler gelmektedir. Diğer bir ifade ile bölgenin kendine has toplumsal koşulları, bazı temel kavramlar ve kültürel değerler bölgedeki toplumsal tasavvuru, sosyal ilişkileri büyük oranda belirlemektedir.

Bu değerlerin başında hiç kuşkusuz yerine göre şeref, onur gibi kavramlarla ile de ifade edilen namus kavramı gelmektedir. Babasoylu ideolojisinin egemen olduğu, akrabalığa dayalı bu bölgede namus, daha çok kadının bedeni üzerinde tanımlanan haliyle kişinin ve onun da içinde yer aldığı ailenin sosyal konumunu da belirleyen temel etkidir. Erkek ve kadın için kullanılan namus kavramı, erkek ve kadın için farklı anlamlar taşımaktadır.

"Onur" ve "utanç" dikotomisi çerçevesinde tanımlanan namus, erkeklerin kontrolünde olan, kadınlara ait bir özelliktir. "Onur" ve "utancın" çok işlendiği bu tür toplumlarda, onur daha çok erkek tarafından temsil edilirken, daha çok kadınlara ait olan "utanç" erkeklerin onurunu yükseltip alçaltan bir nitelik olarak değerlendirilmektedir. Bölgede namusun taşıyıcısı olan ailenin kadınlarının namusunu koruyup kollamak, "namusun sahibi" olarak kabul edilen erkeklerin yaşamsal görevleridir.

Bölgede temel kültürel kodlardan biri olan şeref, politikadan hayatın diğer bütün alanlarında bireylerin davranışlarını belirleyen ana bir motivasyondur. Toplumsal örgütlenme ve tüm mücadelelerin odağında yer alan şeref bölgede bireylerin/ailelerin birbirlerine karşı hareketlerini kontrol eden temel bir parametredir. Diğer bir ifade ile geleneksel Bölge'de toplumsal pratiklerin merkezinde güç ilişkileri ve bunun ile paralel ve eşanlı olarak da şeref kavramı yer almaktadır. Şeref kavramının işletildiği alanların başında kuşkusuz kan davaları gelmektedir. Kan gütme geleneğini sürdüren temeldeki bu moral değerler, aynı zamanda bireyi ait olduğu topluluk içerisinde makbul/ideal bir kişi haline getirirken, grubu kolektif saldırı ve savunma ile dayanışmasını pekiştiren, ortak kodları paylaşan bu değerleri korumak için mücadele eden üyeleri aracılığı diğer gruplara karşı bütünleştirme işlevi görmektedir. Bu noktada gözlemlere dayanarak şu öneriler yapılabilir.

Bölgede iktidar elde etmek için birbirleriyle mücadele eden, geleneksel yapılar söz konusu olduğundan, bölge ile sosyal, ekonomik ve politik düzenlenmelerin bu gerçeği göz önünde tutarak, gelişmelerden tüm toplumsal kesimlerin yararlanabileceği şekilde yapılmasına dikkat edilmelidir.

Bölge insanın uzun bir geçmişten bu yana süregelen üretim ilişkileri ve toplumsal örgütlenmeden kaynaklanan aşiret/ağalık kurumuna olan bağımlılığın sürmesi, her alanda örgütsüz ve güvensiz olan toplumda, bu geleneksel kurumların henüz işlevselliğinin yoğun bir şekilde sürdürmelerinin sonucudur. İşletme ihtiyaçlarından borçlanmaya, güvenlikten dayanışmaya, sorunların çözülmesinden güçlüklerin aşılmasına kadar geniş bir alanda işlevsel olan aşiret yapısının, bu işlevler sürdürebildiği sürece devam edeceği açıktır. Bu bağımlılıkları gidermenin yolu, bu ihtiyaçları resmi kurumların yerine getirmesidir.

KAYNAKÇA

- Pitt-Rivers, Julian (1966). "Honour and Social Status, John. G. Peristiany (ed) *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Tahincioğlu, A. Nevin Yıldız (2011). *Namusun Halleri*. İstanbul: Postiga Yayınları.
- Black-Michaud, Jakob (1975). *Cohesive Force: Feud in the Mediterranean and the Middle East*. New York: St. Martin's Press.

- Delaney, Carol (2001) *Tohum ve Toprak*. İstanbul: İletişim Yayınları
- IESS The *International Encyclopedia of the Social Sciences* (1968). Cilt. 6, (Honour) maddesi, s.503, Edited by David.L. Sills. New York: MacMillan and Free Press.
- Peristiany, John G. (1966). *Honour and Shame: The Values of Medterrnean Society*. London: Weidenfeld and Nicolson
- Pitt-Rivers, Julian (1966). Honour and Social Status. in. John G. Peristiany (ed) *Honour and Shame: The Values of Medterrnean Society*. London: Weidenfeld and Nicolson
- Şimşek, Sefa (1998). Şeref Kavramı Temelinde Doğulu ve Batıda Bireye Bakış: Kan Davası ve Düello Gelenekleri. *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 76, 260-2-287, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünsal Artun, (2003). *Anadolu'da Kan Davası*. çev. Niyazi Öktem-Emre Öktem, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tillion, Germaine (2006). *Harem ve Kuzenler*. çev. Ş. Tekeli ve N. Sirman, İstanbul: Metis Yayınları.
- Geertz, Clifford. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, Inc., Publishers.
- Erman T, Kalaycıoğlu S, Rittersberger-Tılıç H (2002) Money Earning Activities and Empowerment Experiences of Rural Migrant Women in the City: The Case of Turkey. *Women Study International Forum*, 25 (4): 395-410.
- Braun, Friederike (2001). The Communication of Gender in Turkish. M Hellinger, H Bubmann. (eds.), *Gender Across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men.*, Amsterdam: Netherlands: John Benjamins Publishing Company, pp. 283-310.
- Triandis, Harry C.; Botempo, Robert; Villareal, Marcelo J.; Asai Masaaki; Lucca, Nydia (1988). Individualism and Collectism: Cross-Cultural Perspectives on Self-Ingrouop Relationships, *Journal of Personality and Social Psychology*. American Psychological Association. Inc. 1988, Vol. 54, No, 2. 323-338.
- Ecevitoglu, Pınar (2002). *Namus Töre ve İktidar -Kadının Çıplak Hayat Olarak Kuruluşu-*. İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Rodriguez Mosquera PM (1999). *Honor and Emotion The Cultural Shaping of Pride, Shame and Anger*. Belle van Zuylen Instituut, Spain.